

SECTION: POLITICS AND SOCIOLOGY

ОПТИКА КЛАСИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ

Жарко Ярослав

викладач

Кафедра філософії, соціології та історії

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Відповідно до авторської інтерпретації, соціальна темпоральність розглядається як специфічний часовий контекст, у межах якого розгортаються процеси соціальних змін. Вона охоплює складну структуру часових характеристик, таких як швидкість змін (темп), їхня регулярність або нерівномірність (ритміка), протяжність у часі (тривалість), вектор розвитку (спрямованість) та логіку історичного структурування змін (періодизація). Таким чином, темпоральність не лише супроводжує соціальні трансформації, а й формує саму їхню динаміку й архітектуру. В цьому контексті досить актуальним постає візія класичної соціології щодо даного концепту.

У вченні О. Конта (першого класика соціології) соціальна темпоральність постає як інтелектуально зумовлений поступ, що розгортається у формі трьох послідовних стадій суспільної свідомості: теологічної, метафізичної та позитивної. Цей «розумовий прогрес» символізує поступ від релігійних і авторитарних форм мислення через абстрактну філософію до наукового пізнання, яке ґрунтується на виявленні об'єктивних закономірностей. Позитивна стадія, за О. Контом, є вершиною розвитку як знання, так і суспільства, оскільки базується на раціональному поясненні дійсності, технологічному прогресі й соціальному порядку. Він вважав, що справжня наука має пізнавати не окремі факти, а універсальні закони, які відображають структуровану й ієрархічну єдність буття. На цій основі Конт створив класифікацію наук, яка відображає зростання складності об'єктів пізнання – від математики до соціології, що завершує цей ланцюг як наука про закономірності суспільного життя [1].

О. Конт вважав, що всі суспільства еволюціонують за універсальною схемою, проходячи однакові стадії розвитку. Він стверджував, що аналіз найрозвиненіших європейських націй дозволяє зрозуміти загальну траєкторію людства, оскільки саме їхній шлях є взірцем для інших. Його модель соціальної темпоральності була вписана у дух доби з її вірою в прогрес, еволюцію, раціональність і науку. Темпоральність у цій моделі має чітко виражену лінійність і ієрархічність: три стадії – теологічна, метафізична та позитивна – є не рівнозначними, а послідовними рівнями зростання складності й досконалості. Модель є закритою, оскільки передбачає кінцеву точку – позитивну стадію як вершину розвитку мислення. Закон трьох стадій виконує багатофункціональну

роль, пояснюючи не лише еволюцію суспільства, але й розвиток знання та особистості. Кожен індивід, за Контом, ніби повторює шлях цивілізації – від віри до розуму – що дозволяє йому встановити відповідність між мікро- і макрорівнями соціальної темпоральності [3].

Таким чином, О. Конт сформулював власну модель соціальної темпоральності, засновану на ідеї поступового руху суспільства через три етапи пізнання істини – теологічний, метафізичний і позитивний – у межах загального «закону трьох стадій». Ця концепція, що відображає лінійний і прогресивний характер суспільного розвитку, має певну ідейну спорідненість з марксистським баченням історії як руху до комуністичної формації. Така подібність пояснюється спільним ідейним джерелом – впливом Анрі де Сен-Сімона, мислителя-утопіста, який був наставником Конта і справив значний вплив також на Маркса. І Конт, і Маркс прагнули створити нову, науково обґрунтовану світську ідеологію, що відповідала духові епохи секуляризації в Європі, де релігійні пояснення реальності поступово витіснялися науковими [2].

У концепції К. Маркса соціальна темпоральність, як і в О. Конта, розгортається як лінійний і стадіальний процес історичного поступу. Проте, на відміну від гармонійного підходу Конта, вона сповнена конфліктів і внутрішньої напруги. Джерелом змін є протиріччя між продуктивними силами та виробничими відносинами, що породжують класову боротьбу, кризи й революції. У марксистському баченні соціальний час – це спрямована, але конфліктна структура, де кожна нова формація виникає як результат діалектичного заперечення попередньої, а розвиток суспільства має неминучий і закономірний характер.

К. Маркс, спираючись на поширену в його час історичну періодизацію (античність, середньовіччя, новий час та доба Стародавнього Сходу), розробив схему суспільного розвитку, в якій кожній історичній епосі відповідає певна суспільно-економічна формація. У результаті він сформував послідовність із п'яти основних формацій: первісно-комуністичної, азіатської, античної, феодальної та буржуазної. Всі вони, згідно з марксистською концепцією, є стадіями незворотного історичного процесу, фінальною ланкою якого стане комуністичне суспільство – як необхідний результат внутрішніх суперечностей капіталізму. Таким чином, Маркс поєднав традиційну періодизацію з економічною логікою класових відносин, створивши модель соціальної темпоральності, в якій соціальні зміни визначаються закономірною зміною способів виробництва [7].

Згідно з теорією історичного матеріалізму К. Маркса, кожен економічний лад, розвиваючись до піку продуктивності, водночас породжує внутрішні суперечності, що зрештою призводять до його занепаду та зміни. Ключовим рушієм таких змін є класовий конфлікт – протиборство між власниками засобів виробництва та експлуатованими верствами, позбавленими економічної влади. Саме ця соціальна напруга, зумовлена структурою виробництва, створює динаміку історичних змін. У марксистській концепції конфлікти та

суперечності – не випадкові збої, а закономірний прояв глибинних економічних процесів, які формують темп і напрям соціальної темпоральності [8].

У концепції К. Маркса соціальна революція посідає центральне місце як ключовий механізм історичних змін. Вона постає не просто як результат переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, а як глибоке й радикальне перетворення всієї системи суспільних відносин, що відбувається швидко, конфліктно й охоплює всі сфери життя. Революція виникає з внутрішніх суперечностей старого ладу й є історично неминучою. Маркс не тільки визнавав її необхідність, а й розглядав як прискорювач соціального прогресу, здатний зруйнувати застарілі форми експлуатації й відкрити шлях до нової, справедливішої соціальної системи [9].

У працях К. Маркса соціальна темпоральність постає як структурована «напруга часу», що виникає з взаємодії двох ключових динамік: швидкості економічного розвитку та гостроти соціальних протиріч, насамперед класових. Економічні процеси можуть змінюватися стрімко, тоді як соціальні відносини часто залишаються інертними, що породжує конфлікт і внутрішню напругу. Протиріччя потребують часу для визрівання, а спосіб їхнього вирішення – передусім через революцію – радикально прискорює темп соціальних змін, роблячи їх гострішими й драматичнішими. Саме Маркс одним із перших показав, що історичний розвиток може мати стрибкоподібний характер.

Наступною значущою концепцією соціальної темпоральності є еволюційна теорія Г. Спенсера, детально викладена у праці «Основи соціології». Спенсер намагався обґрунтувати універсальність законів еволюції, таких як зростання обсягу, диференціація, інтеграція та перехід від невпорядкованої однорідності до впорядкованої різноманітності, демонструючи їхню релевантність не лише для біологічних систем, а й для соціальних структур [4]. У його уявленні соціальна еволюція – це лінійний і спрямований процес ускладнення, що проходить від простих до все складніших форм організації: від розмитих і універсальних функцій – до їх розмежування, від нестійкості – до стабільності, від хаосу – до упорядкованої взаємозалежності. Така модель дозволяє тлумачити соціальні зміни як закономірне формування складного соціального організму. У власному визначенні еволюції Спенсер описував її як «інтеграцію матерії, що супроводжується розсіюванням руху, яка переводить матерію зі стану невизначеної, безладної однорідності у стан певної, взаємопов'язаної різноманітності» [5].

У межах своєї еволюційної теорії Г. Спенсер виокремив два основні типи суспільств – військове та промислове – як послідовні етапи соціального розвитку. Військове суспільство характеризується централізацією, жорсткою ієрархією та підпорядкуванням індивіда інтересам держави. Натомість промислове суспільство базується на свободі особистості, добровільній кооперації та децентралізованих зв'язках. Воно орієнтоване на мирну взаємодію, демократію й права людини, заохочує ініціативу та індивідуалістичні цінності [6].

У праці «Основи соціології» Г. Спенсер розрізняє первинні та вторинні чинники соціальної еволюції. До первинних він відносить зовнішні умови (природа, клімат, флора і фауна) та внутрішні риси індивідів (фізичні й розумові якості, темперамент). Вторинні ж чинники виникають у процесі розвитку самого суспільства – це культура, наука, техніка, інституції. Спочатку розвиток людства майже повністю залежить від первинних чинників, однак з часом дедалі більший вплив починають відігравати вторинні, створені самою людиною. Чим вищий рівень цивілізації, тим більшою стає роль цих соціально сконструйованих детермінант [4].

У працях Е. Дюркгейма, хоча соціальна темпоральність не є головною темою, вона простежується через аналіз динаміки соціальних змін. Дюркгейм звертає увагу на прискорення та інтенсифікацію як матеріальних, так і моральних процесів, що порушують стабільність соціального порядку й змушують людей адаптуватися до нових умов. У його концепції це пов'язано з переходом від механічної солідарності – притаманної простим суспільствам з мінімальним поділом праці – до органічної солідарності, характерної для сучасного індустріального суспільства з високим рівнем спеціалізації та взаємозалежності. Цей перехід спричиняється зростанням чисельності населення та збільшенням моральної і матеріальної «густини» соціального життя, що ускладнює соціальні структури. Дюркгейм одним із перших вказав на швидкість змін як важливу темпоральну характеристику еволюції, трактуючи соціальний час як прогресивний і такий, що прискорюється в напрямку складніших форм організації [10].

Ідеї соціальної темпоральності в праці Ф. Тьоніса «Спільнота і суспільство» мають спільні риси з іншими класичними концепціями, але відрізняються критичним акцентом. Тьоніс розглядає соціальні зміни як результат трансформації волі до спільного життя, що проявляється у зміні форм соціальних зв'язків. Він виокремлює два типи соціальності: *Gemeinschaft* (спільнота) – з емоційними, особистими й заснованими на довірі зв'язками, і *Gesellschaft* (суспільство) – з раціональними, формалізованими, інструментальними відносинами. Перехід до *Gesellschaft* означає рух від первинних до вторинних форм взаємодії. На відміну від Конта, Спенсера чи Дюркгейма, Тьоніс не вважає цю еволюцію прогресом. Навпаки, він сприймає її як втрату глибоких, автентичних форм людського співіснування. Його бачення соціальної темпоральності має ретроспективно-критичний характер, де еволюція тлумачиться як віддалення від природної єдності до стану відчуження й формалізму [11].

Ще одну модель соціальної темпоральності розробив Макс Вебер у межах своєї концепції раціоналізму. Ключовим елементом його підходу є типологія соціальної дії, яка базується на зростанні рівня раціональності: від афективних і традиційних форм – до ціннісно-раціональних і цілераціональних. Вебер вважав, що модернізація європейського суспільства супроводжується посиленням раціоналізованих форм поведінки, що стає визначальною рисою індустріальної епохи. У процесі розвитку суспільства зростає частка дій, заснованих на розрахунку та ціннісних орієнтирах, тоді як ірраціональні форми поступово

відступають. Особливістю веберівського підходу є відмова від чіткої стадіальності: він пропонує модель поступової, але нерівномірної раціоналізації, яка охоплює всі сфери суспільного життя – від економіки до релігії. У цьому контексті соціальна темпоральність постає як плавний, прогресивний рух, що формує соціальні структури на основі ефективності, передбачуваності та раціонального контролю [12].

Отже, були розглянуті концептуальні моделі соціальної темпоральності в рамках класиків соціологічної науки. На основі проаналізованого матеріалу можна зробити певні висновки. По перше, соціальна темпоральність здебільшого має прогресивно-еволюційний напрямок (О.Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Макс Вебер). Проте Ф. Тьонніс не ототожнював еволюційну спрямованість соціальної темпоральності з прогресом. По-друге, більшість авторів виділяють стадіальність в рамках соціальної темпоральності: О.Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Ф. Тьонніс. Лише Макс Вебер моделює соціальну темпоральність, як плавний, а не стадіальний процес. По-третє, вже серед класиків соціології з'являється думка про темпоральне прискорення соціальних змін (Е. Дюркгейм). Загалом концептуальні моделі соціальної темпоральності класиків соціології мають лінійні проекції, тому дану групу теорій можна назвати «лінеаризмом».

Список використаних джерел

1. Культенко, В. П., Циганок, О., & Лех, В. (2016). Проблема формування позитивної філософії О. Конта крізь призму біографічного та культурологічного підходів. Гілея: Науковий вісник, (115), 147–150.
2. Britannica Concise Encyclopedia. (n.d.). Isidore-Auguste-Marie-François-Xavier Comte [Web site]. Retrieved from <http://www.answers.com/topic/auguste-comte>
3. Comte, A. (2009). The positive philosophy of Auguste Comte (H. Martineau, Trans.). Cambridge University Press.
4. Spencer, H. (2004). The principles of sociology. University Press of the Pacific.
5. Spencer, H. (2009). First principles. Cambridge University Press.
6. Spencer, H. (2016). The development of political institutions. Chamhol: Editions Le Mono.
7. Marx, K. (1904). A contribution to the critique of political economy (N. I. Stone, Trans.). Chicago: Charles H. Kerr and Company.
8. Marx, K. (1973). Economic and philosophic manuscripts of 1844 (M. Milligan, Trans.). London: Lawrence & Wishart.
9. Marx, K. (2018). The class struggles in France, 1848–1850 (H. Kuhn, Trans.). New York: Socialist Labor Party of America.
10. Durkheim, E. (1997). The division of labour in society (W. D. Halls, Trans.; L. A. Coser, Intro.). New York: Free Press.
11. Tönnies, F. (2017). Community and society (C. P. Loomis, Trans.). Connecticut: Martino Fine Books.
12. Weber, M. (2019). Economy and society: A new translation (K. Tribe, Trans.). Harvard University Press.